

is a hivatalos emlékezetre és az oktatásra marad a feladat, hogy a következő generációknak megtanítsák a közelmúlt emlékezetét.

Mindez nem jelenti azt, hogy a magyar holokauszt ne lenne integrálható a kollektív emlékezetbe az Assman által egyetemesnek nevezett szinten. A holokauszt reprezentációja elsősorban a játékfilmek révén mára globálisá vált, egy-egy sikeres – gyakran Amerikában készült – film meghatározza egész generációk holokausztképét.¹⁷

Ez az egyetemes reprezentáció egyrészt lehetővé teszi a gondolkodást a demokratikus alapértékekről a holokauszt kapcsán, és ennek révén átvehetővé teszi a nyugati holokausztoktatás céljait, másrészt sokkal kevésbé büntudatkeltező (és így kevésbé fenyeget a pszichológiai ellenállás veszélyével), mint a család közelmúltjával való szembesülés.

Magyarországon – ahol olyan fontos szerepet tölt be a magyar zsidó identitásban a holokauszt emléke – különösen nagy jelentősége van annak is, hogy az áldozatok története integrálódjon a nemzeti csoport történetébe. Erre mindenképpen jó alkalom az iskolai emléknapi, amely megnyithatja az érdeklődést az elpusztított magyar zsidó élet és kultúra mint a magyar kultúra és történelem része iránt.¹⁸ Emlékezni és gyászolni akkor lehet, ha lehetővé tesszük a következő generációk számára, hogy megismerjék, hogy mi veszett el örökre, ha a hiánnyal szembesítjük őket.

Trencsényi Balázs: A románok múltjai

Ahhoz, hogy a magyar történelemkép alakulását kellő perspektívába helyezzük, érdemes regionális összehasonlításban is vizsgálni, hogy az elmúlt húsz évben mi minden történt. A román kontextus ebből a szempontból érdekes összehasonlítási alapot teremt a magyar folyamatok értelmezéséhez. Természetesen minden kelet-közép-európai nemzeti identitás, diskurzus, diskurzív hagyomány a nemzeti romantikák örököse. De az előtörténet is fontos, hiszen a romantikus nemzettematizációk nem a semmiből toppantak elő, hanem bizonyos fogalmi és intézményes keretekre épültek rá. Tehát, ha egy adott nemzeti projekt hivatkozhatott valamilyen állami kontinuitásra, akkor volt egy intézményrendszer, ami teremtett és továbbadott egy identitásnarratívát, míg ha csak egy politikai

¹⁷ Különösen érdekes lehet ebből a szempontból a *Becstelen brigantyk* című film, mert gyökereken szakít a korábbi holokausztábrázolásokkal, és ezzel valószínűleg teljesen új viszonyt alakít ki a legfiatalabb generációkban a holokauszthoz.

¹⁸ Például a Centropa Alapítvány által gyűjtött családtörténeti interjúk és fotók, valamint az ezekből készített filmek kiváló oktatási segédletek a magyar zsidó élet és kultúra bemutatására. Lásd: www.centropa.hu és www.centropastudent.org

értelemben marginalizált paraszti közösségre lehetett alapozni, akkor teljesen más típusú nemzetkép alakult ki.

A román identitásdiskurzus ilyen szempontból rendkívül érdekes, mert egyrészről van valamiféle államisághagyomány, de ugyanakkor a modern, a 19. században kialakuló nemzettudat az erdélyi románok identitáskonstrukciójára épült, ami kisebbségi helyzetben élő és állami intézményrendszerrel nem, csak kisszámú egyházi elittel rendelkező csoport volt. A román nemzetébresztők alapvető problémája az volt, hogy a nyugat-európai kulturális térképen egyáltalán nem léteztek, és így politikai igényeiket képtelenek voltak a nemzetközi közvélemény előtt legitimálni. Ezért aztán minden erejükkel azon voltak, hogy a románságot a latin oikumené részeként helyezték el Európa szimbolikus geográfiai térképén. A görög katolikusok emellett az egyházi unió alapján fölvalhathatták, hogy vallásilag is a latinitáshoz tartoznak. A 19. század fordulóján Rómába utazó görög katolikusok számára a román nyelv hasonlósága az olaszhoz empirikus bizonyítékát adta, hogy a románság ehhez a szupranacionális entitáshoz tartozik, amiben például az „elnyomó” magyarok és szászok nincsenek benne. Tehát föl lehetett értékelni egy olyan dolgot, amire addig csak barbárságként, negatívumként tekintettek.

Ez a latinista, Európa-centrikus és ugyanakkor kompenzatorikus-etnokulturalista erdélyi román diskurzus a 19. század derekára meghódította az egész román kulturális teret. Ez tipikus esete annak, amikor a kisebbségi határhelyzetben lévőknek a nemzeti identitása vetül rá az egész nemzet identitására. Kelet-Európában számtalan nagy nemzetépítő – Palackytól Atatürkig – ilyen, határpozícióból származó ember volt, aki a saját kombattáns identitáshelyzetét rávetítette az egész nemzeti közösségre. Mindezt a 19. század végén kezdte egy konzervatív-organicista értelmiségi szubkultúra, de ezzel együtt a politikai rendszer domináns nemzeti liberális ideológiája őrizte és újratermelte a nyugatos és etnokulturalista elemek sajátos kombinációját. Azt váránánk, hogy 1918–19-ben, amikor megszületik egy kvázi-birodalmi alapú román nemzetállam, a régi, etnocentrikus nyelvi nacionalizmus átfordul, és egy integratív, asszimiláló nacionalizmus nyer teret. A magyar sérelmi politika pozíciójából néha azt is szokás feltételezni, hogy ez így volt, de valójában éppen ellenkezőleg történt: a románoknál megmaradt az etnocentrikus diskurzus. Tehát úgy építettek multietnikus államot, hogy közben nem léptek ki a románság etnokulturális definíciójából. Innen erednek azok az érdekes, mostanában sokat kutatott fejlemények, hogy a '30-as évek végén, a '40-es évek elején egy „biopolitikai” irányú nacionalizmus épül ki, amely elsősorban olyan csoportok, mint a zsidók, a székelyek, illetve a csángók románságának a meghatározására szolgált. Vagyis már nemcsak az a kérdés, hogy a csángók románok-e azáltal, hogy románul (is) beszélnek, hanem a fajkutatók megpróbálták

bebizonyítani azt is, hogy a szó szoros értelmében vérségileg (domináns vércsoportjuk szerint) románok.

Vagyis a két világháború között nem alakult ki az állampolgári nacionalizmus, hanem megmaradt etnokulturálisnak, sőt a '30-as,'40-es években tovább radikalizálódott. Volt ugyan egy nagyon rövid pillanat 1923-ban, amikor a Párizs környéki békék által kikényszerített kisebbségvédelmi rendelkezéseket igyekeztek beépíteni Nagy-Románia új alkotmányába. Ekkor ezek a kérdések bekerültek a köztudatba, és a parlamentben erről legalább vitatkoztak, de aztán végül az a konszenzus alakult ki, hogy román az, aki román kultúrájú, román nyelvű, a többiekkel meg nem tudjuk, hogy mit lehetne kezdeni; előbb-utóbb valahogy csak elnyeli őket a föld.

Fontos még, hogy míg a 19. században az erdélyi görög katolikus hagyományra épült a történeti diskurzus, addig a két világháború között már egyértelműen az ortodoxiára épül a történelemlkép – ami mindig is többségi volt, de az értelmiségi elit szempontjából, legalábbis Erdélyben, nem volt meghatározó. Kialakul tehát egy érdekes, máig erős hatású ortodoxista nacionalizmus, ami sokban a magyar „keresztény nemzeti” diskurzushoz is hasonlítható, de annál sokkal erősebb, sokkal homogénizálabb, és ugyanakkor a vallási elem sokkal fundamentalistább. A Vasgárda ideológiája is nagyjából erre épül, persze az olaszoktól és a németektől átvett totalitáriánus szimbolikával fűszerezve. Ebben a történelemlképben a román mint választott nemzet, mint mártír nemzet jelenik meg, amely az új – totalitárius – ember megteremtésére törekedve univerzális küldetéssel bír.

A 20. század második felében azután a történet csavarodik még egyet, hiszen ennek az ideológiának bizonyos elemei (és képviselői is) fokozatosan beépültek a kommunista kultúrpolitika fővonalába. De ezt megelőzően, közvetlenül 1945 után még van egy nagyon furcsa közjáték. Nem igazán köztudott, de regionális összehasonlításban jól látható, hogy a magyar sztálinizmusnak erősek a nacionalista elemei. Révai kultúrpolitikája erőteljesen beépítette a nemzeti kommunizmus elemeit, amihez képest a kádárizmus „antinacionalista” ideológia volt. A románoknál ez pont fordítva van. Itt 1945 után a sztálinizmus egy ideig inkább antinacionalista volt. A sztálinista román történelempolitika irányítója, Mihai Roller, e sokban Molnár Erikre hajazó figura, gyakorlatilag átszabta az egész történelemtanítást, mégpedig nagyon brutálisan antinacionalista alapon. Ennek része volt az is, hogy visszament a 19. század végi pozitivistá historiográfiájának a latinitáskultuszt bíráló és a szláv kapcsolatokat kiemelő tradíciójához, amely például kimutatta, hogy hiába neolatin a román nyelv, az államigazgatás az egyházi szlávot használta egészen a 17. századig, és a szláv kulturális hatás sokkal erősebb volt, mint a latin. Ezt a 19. század végén állapították meg a szaktörténészek; akkor

ennek nem volt politikai jelentősége, ám 1945-től mindez nagyon aktuálissá vált a Szovjetunióhoz való viszony szempontjából. Ezt az új történelemképet a '40-es évek végén ráoktrojálták a társadalomra, amely persze mélységesen utálta, hiszen együtt járt a társadalom totalitarizálásával és a szellemi elit megvezetésével. Iszonyúan megalázták még a mérsékelt nacionalista értelmiséget is. Aminek aztán az a következménye, hogy amikor Sztálin halála után megnyílik a változás lehetősége, akkor mindenki úgy érzi, hogy vissza kell térni ahhoz a hagyományhoz, amit megszakítottak. Roller 1958-ban öngyilkos lesz, és az '50-es évek végére a román kommunista elit, mivel meg akarja úszni a desztalinizációt, egyre inkább igyekszik lokális ideológiai referenciákat beépíteni a saját legitimitációjába. Gyakorlatilag az történik, hogy azokat az embereket, akiket 1946-tól kirugdostak és megaláztak, fokozatosan visszaemelik – már akik túléltek a megpróbáltatásokat. Ez a generáció az 1930-as években képződött ki, és sokuk a nemzeti fundamentalista-ortodoxista diskurzus hatása alá került, bár ezt elég szofisztikált társadalomtörténeti metodológiával is össze tudták kapcsolni. Ugyanúgy, mint nálunk Mályusz Elemér, aki a népiségtörténetben nagyon erős etnocentrikus – és nyíltan antiszemita – történelemképet alkotott Szekfűvel szemben, de másrésztől metodológiailag sokkal modernebb, mint Szekfű, hisz beemeli a történeti antropológiát, szociológiát és a demográfiát. Míg Mályusz nem tudott visszakerülni a tudományszervezés fővonalába, a román közegben a '60-as évek közepén ennek a csoportnak a kezébe kerül a történeti, néprajzi, társadalomtudományos kutatási intézményrendszer nem elhanyagolható része. Ők a történelem „nacionalizációját” desztalinizációként élték meg, és talán maguk se mind vették észre, hogy ideológiájukkal éppen egy „resztalinizáció” szekerét tolták.

Aki a '60-as évektől szembe akart menni ezzel a „nemzeti kommunista” diskurzussal, az abban a furcsa helyzetben találta magát, hogy maga is kénytelen volt valamiféle nacionalista pozícióból érvelni. Ennek legérdekesebb példája a Katherine Verdery által elemzett David Prodan munkássága, aki a '70-es, '80-as években szembeszállt a Ceaușescu-féle történelemátértelmezéssel, például megpróbálta megakadályozni, hogy a Horia- és Cloșca-parasztfelkelést a francia forradalmat megelőlegező történelmi eseményként kanonizálja a román történetírás. Noha a konfliktusban személyes elemek is közrejátszottak, hiszen Prodan a '40-es évek elejétől fogva szívből utálta Ștefan Pascut, a nemzeti kommunista történeti narratíva fő erdélyi képviselőjét, Prodan fő érve mégis módszertani: a normális, elfogulatlan történetírás szembeállítása az ideológiai alapú tényhamisítással. A '90-es években ugyanez a Prodan az *Erdély örök román föld* című pamflettel maga is a román nacionalista kampány részévé válik. Mindez nem teljes ellentmondás, hiszen volt bizonyos kontinuitás a gondolkodásában: a '30-as években szocializálódott Prodan

a kommunizmust nem tekintette nemzetinek azzal együtt, hogy a román kommunizmus nemzeti alapú próbált lenni, és ehhez képest egy normálisabb nemzeti tradíció szemszögéből érvelt, ugyanakkor ez a pozíció is bőven hordozott látens sovíniszta elemeket.

1989 után a két világháború közötti szellemi áramlatok váltak az antikommunista vagy posztkommunista ideológiai irányzatok legfontosabb vonatkoztatási pontjává, hiszen ezek jelentették azt a nem-Marxista, alternatív tradíciót, amihez vissza lehetett nyúlni. Ugyanakkor a '90-es években olyan mértékben volt népszerűtlen a román értelmiség körében a posztkommunista politika, hogy aki azzal szembe akart menni, kénytelen volt valamilyen értelemben egy antinacionalista pozíciót is elfogadni. Ebből meg lehet érteni, hogy a '90-es években a román társadalom miért indult el, minden elképesztő ideológiai tehertétel ellenére, mégiscsak egy kiegyensúlyozottabb történelemkép irányába.

A következőkben két történész példáján kívánom bemutatni e folyamatot. Magyarországról nézve a '80-as években az volt a várakozás, hogy mivel az erdélyi románok maguk is bizonyos centralizációs elnyomás áldozatai voltak, így ha lehetőségük nyílik rá, akkor egyfajta transzszilvanista alapon majd igyekeznek toleránsabb történelmi önképet kialakítani. 1989 után azonban nem egészen így történt, hiszen inkább a bukaresti történészek, akik a nyugati networkökben benne voltak, igyekeztek kikezdeni ezt a homogenizáló diskurzust. Lucian Boia nevét kell kiemelni (magyarul is több minden olvasható tőle), aki dekonstruktivista, narrativista pozícióból próbálta meg aláásni az etnonacionalista történelemképet. Boia a modern francia historiográfiával közeli kapcsolatban dolgozott, és a '90-es évek fordulóján a földönkívüliek vagy éppen a világvége reprezentációjának történetéről is írt könyvet. Tehát olyan történészről van szó, aki számára a kulcskérdés az imagináció narratívateremtő képessége. Boia ennek megfelelően abból a pozícióból érvelt, hogy minden történelmi elbeszélés mitikus, és ezért nem tényleírásként kell kezelni, hanem meg kell vizsgálni azokat a narratív konvenciókat és struktúrákat, amikre fölépül. Ha innen nézzük, akkor a román nacionalista diskurzus egyfajta szekuláris valláspótlék. Persze mindezt nemcsak a románra értette.

A másik vonulat viszont már egy erdélyi hagyományhoz kapcsolódik. Legismertebb képviselőjének, Sorin Mitu kolozsvári történésznek szintén hozzáférhetőek egyes tanulmányai magyarul. Ő azt vizsgálta, hogy a 19. században az erdélyi román nemzeti identitás milyen ellenségképeken és sztereotípiákon keresztül fogalmazta meg magát. Azt mutatta be, hogyan vetítette rá a román nemzetépítő elit saját magát az összes többi nemzetiségre, akivel kapcsolatban volt olyan módon, hogy „jobbakk vagyunk, mint ők, de rosszabbak, mint amazok, ám bizonyos értelemben épp olyanok, mint emezek”. Az egész arra épül, hogy kell találni magunknak egy olyan pozíciót, ahol valakihez képest fölfelé

akarunk kapaszkodni, és valakiket le akarunk nyomni. Mitu kimutatta, hogy ez tulajdonképpen állandó körforgás, tehát minden identitással lehet azonosulni, de minden identitással úgy azonosulunk, hogy közben el is próbálunk tőle szakadni. Mitu nevéhez fűződik még egy érdekes kísérlet, egy multikulturalista történelemkönyv létrehozása is, aminek aztán nagy társadalmi botrány lett a hozadéka. Romániában a '90-es évek második felében a Demokratikus Konvenció kormánya az egykori kolozsvári rektor, Andrei Marga oktatási miniszter alatt liberalizálta a tankönyvkiadást, és elindult a nagy verseny a különböző kiadók között. A Mitu által vezetett kolozsváriakra épülő történészcsapat készített egy olyan történelemkönyvet, amelynek az első oldalán az olvasható, hogy nincs olyan, hogy stabil nemzeti identitás, csak konstrukciók vannak, hiszen mindenki tulajdonképpen több etnikai háttérből jön, tehát a nemzeti történetírás maga is problematikus vállalkozás. Ebből a perspektívából azonban egy konfliktusos történetet, mondjuk, a bécsi döntést nehéz elmondani, hogy most így is van, meg úgy is van: ha román történelemkönyv, akkor mégiscsak úgy kell elmondani, hogy a magyarok „elvtették tőlünk” Észak-Erdélyt. Mivel itt a multikulturalitást igen nehéz érvényesíteni, a szerzők igyekeztek a hasonló, konfliktusos pontokat, amennyire lehet, kikerülni. Nagy botrány lett, a médiában porig alázták a szerzőket, akik aztán alig mertek utcára menni. A társadalmi felháborodás mellett a történésztársadalom nagy része is rájuk támadt egészen addig, amíg ki nem derült, hogy úgy elszabadult a pokol, hogy a közemberek már a történészszakmát általában kezdték felelőssé tenni. Ettől aztán a hivatalos nacionalista irányú történészek is megijedtek, és elkezdték azt mondani, hogy hát azért az nem jó, hogy a történettudomány autoritását mint olyat kérdőjelezzik meg.

A történelemtankönyv-botrányhoz érdekes adalék egy román kolléganőm története. Marosvásárhelyi, vegyes családból származó, de román identitású lány, aki tud valamennyire magyarul, elment gyakorlótanárként egy marosvásárhelyi magyar gimnáziumba történelmet tanítani, ahol épp arról kellett dönteni, hogy melyik tankönyvet használják. Szavazni kellett, és a magyar történelemtanárok megszavazták, hogy nem a Mitu-féle dekonstruktivista, hanem a leginkább román nacionalista tankönyvet fogják majd használni. A román lány teljesen „eldobta magát”, hogy megbolondultatok, hát ti vagytok a kisebbség, hát nektek kellene a multikulturalista tankönyvet használni! Kiderült, hogy a magyar tanároknak is sokkal egyszerűbb volt olyan pozícióba helyezni magukat, hogy van egy román igazság, meg van egy magyar igazság, és majd a gyerekek eldöntik, hogy ők melyik mellett vannak (feltételezzük, ugye, hogy mint jó magyarok, a magyar igazság mellett), mint egy olyan történelemtankönyvet tanítani, amiben az van, hogy nincs fix nemzeti identitás, hanem mindenkinek különböző identitásképletei vannak. A kisebbség újratermelte a homogén történelemszemléletet.

Ha az elmúlt évtizedet nézzük, a nemzetiidentitás-kutatás mellett még egy kérdésben lépett hatalmasat előre a román historiográfia: ez pedig a kommunizmus megítélése, monografizálása. Persze mindez egy politikai meccsnek volt a része, hiszen Băsescu a kommunizmus megbélyegzésével igyekezett a posztkommunistákat távol tartani a hatalomtól, de ezzel együtt elindítottak egy olyan történeti vizsgálatot, aminek a végeredménye a több száz oldalas, könyvként is megjelentetett Tismăneanu-jelentés. Az Amerikában élő román politológus-történész által vezetett kutatócsoport rendkívül alapos elemzést készített, sok, eddig ismeretlen anyagot felhasználva. Belekerült a kisebbségek kérdése, az egyházi kollaboráció, hogy milyen mértékben volt becsatornázva az ortodox egyház a Securitate-hoz stb. Ezzel elég komoly vitát indítottak el, aminek persze nagy része, mondom, politikai indíttatású volt, de közben például a fiatal magyarországi és erdélyi magyar történészek hangja bekerült a román politikai diskurzusba, mivelhogy mindeddig példátlan módon magyarok – Bárdi Nándor köre – írták a magyarokról szóló fejezetet.

A román társadalom identitásának vizsgálatakor fontos aspektus – amely a magyar kontextustól nagyon eltér – az európai integrációhoz való pozitív viszony. A románokat pont abban a pillanatban kapta el az EU-integráció, amikor fölfelé ment a gazdaság, és ez nagyon erős legitimációt teremtett az egész európai projektnek, különösen a mobilis fiatalok részéről. Például addig körülményes volt utazni, ám abban a pillanatban, hogy bekerültek az integrációs folyamatba, már nem alázták meg őket úton-útfélen az útlevelük miatt, meg nem a vasúti kocsinak az alján kapaszkodva utaztak a munkavállalók, hanem másodosztályú hálókocsiban. A hallatlan mérvű munkaerő-migráció, a kulturális sokféleség élménye egy sokáig bezárt társadalomban pedig legitimációt teremtett a multikulti diskurzusnak is. Magyarországon éppen ezzel szemben lázadnak a fiatalok, akik egy radikális jobboldali világképben keresnek fogódzót. Romániában a fiatal értelmiségi generáció igyekezett teljesen európainak lenni, már a gimnázium végén nyugati egyetemekre pályáznak, a legtöbben elfogadnak egyfajta liberális minimumot, és igyekeznek a nemzeti problematikától távol tartani magukat. Bukarestben mindig az volt a benyomásom, hogy a fiatal román kollégákat egyáltalán nem érdekli a nemzeti narratíva, de ugyanakkor rendkívül keveset tudnak saját társadalmuk multietnikus komponenseiről és gyökereiről. Legtöbbször fejrázás a válasz, ha valakit megkérdezek, hogy járt-e életében, mondjuk, a Székelyföldön. Sokszor még Nagyszebenig sem mentek el. Tehát az élményszint nagyon sokszor hiányzik, amiből ezek az emberek tudatosítani tudnák a maguk számára azt, hogy a romániai társadalom egyáltalán nem homogén. Bukarestből úgy látszik az egész kérdés, mint ahogy Budapestről, mondjuk, a magyarországi szlovákokról szokás beszélni. Az senkit nem mozgat meg Pesten, hogy magyar szélsőségesek

itt-ott lefestettek egy szlovák utcatáblát: úgy érezzük, hogy ettől még a Békés megyei szlovákok identitását nem fenyegeti különösebb veszély. Bukarestből a magyarok kérdése nagyon sokszor éppen így látszik, és Budapestről nehéz elhinni, hogy az nem azért van, mert direkt nem akarnak róluk tudni, hanem van egy centrum–periféria helyzet, és ezt elég nehéz áttörni még olyan embereknél is, akiknél semmiféle nacionalista előítélet nincs. Egy kolozsvári barátom mesélte, hogy vasárnap el akart menni templomba, és már nem ért volna oda gyalog a misére, beült egy taxiba, és mondta, hogy hát akkor hajtson a templomhoz, mire kérdezi a – faluról betelepült román – taxis, hogy melyik templomhoz vigye. A barátom mondja, hogy a katolikushoz. Nézett egy nagyot a taxis, hogy itt csak ortodox templom van... És ez nem azért volt, mert a magyarokat direkt nem szereti (ráadásul Kolozsváron vannak román görög katolikusok is szép számmal), hanem mert nem villant meg az agyában az a lámpa, hogy ez egy plurális közeg.

Ezzel a társadalommal szemben a „leckéztetés” nyilvánvalóan nem jó megoldás. Tehát, ha egy magyar értelmiségi elmegy Romániába, nem érdemes azzal kezdeni a beszélgetést, hogy nézzék meg, milyen a magyarok helyzete. Egy román értelmiséggel – hogyha előtte már sok minden mást megbeszélünk a világról, akkor – ezeket is elő lehet és kell szedni, és ezekről is lehet beszélni, de vigyázni kell, hogy milyen pozícióból beszélünk. Hogyha az ember leckéztető pozícióból beszél, akkor nagyon hamar előjönnek hasonlóan traumatikus ellenreakciók. Eközben, ha sikerül más szinten tartani a beszélgetést, akkor egészen máshogyan lehet kommunikálni, és persze sokszor az is kiderül hogy a színromán beszélgetőpartner egyik nagymamája éppenséggel magyar, szász, örmény, zsidó, görög, török, szerb, orosz vagy éppen lipován volt.

Összefoglalva, az a benyomásom, hogy elindult egy pluralizálódási folyamat a román társadalmi köztudatban, ami minden teherterelével és problémájával együtt 1989 után sokszor a magyar társadalomnál sikeresebben tudott adaptálódni az új helyzethez. Mert olyan erős ellenséggéppel, a nemzeti kommunista fantommal kellett megküzdeni, ami Magyarországon nem létezett. Magyarországon a ’80-as évek történéseinek identitása az volt, hogy mi a tiszta tényyszerűség céhes letéteményesei vagyunk, nem kell interpretáció, csak szak-szerű forrásfeltárás. Ezzel a fajta attitűddel az információforrások (pl. internet) pluralitásának korában, amikor kiderült, hogy nincsen megkérdőjelezhetetlen autoritás, semmit sem tudunk kezdeni. A románok ilyen értelemben a későn jövők előnyeivel rendelkeznek: a reformista történészek sokkal inkább szem-bekerültek azzal, hogy nincsen egyértelmű hierarchia, hanem több történeti narratíva létezik egymás mellett. Az viszont persze itt is kérdés, hogy ha az európai integrációs projektről ki fog derülni – mint ahogy most már eléggé

kiderült –, hogy bizonyos dolgokat nem tud kezelni, akkor az új generáció nem fog-e ezzel szemben egy nemzeti ortodox valláspótlék irányába elcsúszni. Mert ennek is vannak jelei az egyetemisták között; elég sokan tapogatóznak ebbe az irányba ma is. Ezzel együtt a nemzetközi felsőoktatási rendszerbe bekerült nagyszámú román diák komoly modernizációs potenciált jelent, és az elkövetkező évtizedekben elvileg megvan a lehetőség a magyar és a román történeti tudat közelítésére nemcsak szaktudományos, hanem szélesebb társadalmi szinten is (például éppen a történelemtanárok közötti kommunikáció keretei között). Ehhez persze sok minden kell: lelkes önkéntesek, politikai akarat, infrastruktúra. Ha mindez elmarad, akkor viszont számolnunk kell azzal, hogy a virulens identitásnarratívák hosszú lappangási idő után is nagy pusztítást tudnak okozni egy legyengült társadalmi szervezetben...

Rövid bibliográfia (hozzáférhető magyar és angol nyelvű alapirodalom)

Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion, Bukarest, 1999, András János fordítása

Borsi-Kálmán Béla: *Kockázatos viszonyok: Írások a román irodalom, művelődéstörténet és nemzeti önszemlélet tárgyköréből*. Jelenkor, Pécs, 1997

Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: „A román történetírás kihívásai” – tematikus blokk, *Replika* 41–42, November 2000. 165–265.

Miskolczi Ambrus: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 1994

Mitu, Sorin: *National Identity of Romanians in Transylvania*. Central European University Press, Budapest, 2000

Pászka Imre (szerk.): *Román eszmetörténet, 1866–1945. Önismeret és modernizáció a román gondolkodásban*. Aetas–Századvég, Budapest, 1994

Péter László: *Historians and the History of Transylvania*. East European Monographs, Boulder, 1992

Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*. University of California Press, Berkeley, 2003

I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697–1792*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998

Trencsényi Balázs: Lucian Boia és a román történeti mítoszok. In: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Argumentum, Budapest, 2007. 374–395.

Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Berkeley, 1991

Volovici, Leon: *Nationalist ideology and anti-Semitism: the case of Romanian intellectuals in the 1930's*. Pergamon Press, Oxford, 1991